

Historiebevissthet, tidsregimer og synkronisering

Blant de etterlatte skriftene etter forfatteren Franz Kafka finnes en tekst med overskriften «En kommentar». Teksten ble skrevet i 1922, men først publisert i 1936, tolv år etter Kafkas død, da med tittelen «Gi opp», som stammer fra Kafkas nærmeste venn, Max Brod. Det korthugde formatet og den akutte følelsen av at teksten handler om noe annet og mer eksistensielt enn det ser ut til ved første øyekast, har gjort at den ofte har blitt omtalt som en av Kafkas parabler eller lignelser. I den publiserte versjonen ser teksten slik ut:

Det var svært tidlig om morgenen, gatene rene og tomme, jeg gikk til jernbanestasjonen. Da jeg sammenlignet mitt ur med et tårnur, så jeg at det var mye senere enn jeg hadde trodd, jeg måtte skynde meg veldig, forskrekkelsen over denne oppdagelsen gjorde meg usikker på veien, jeg var ennå ikke særlig godt kjent i denne byen, heldigvis var en politikonstabel nærheten, jeg løp bort til ham og spurte ham stakkåndet etter veien. Han smilte og sa: «Av meg vil du vite veien?» «Ja,» sa jeg, «for jeg kan ikke finne den selv.» «Gi opp, gi opp,» sa han og vendte seg bort med en stor sving, slik folk gjør som vil være alene med latteren sin.¹

For Kafka-lesere har parabelen – hvis det er det teksten best kan beskrives som – en velkjent form og oppbygning. Først beskrives en nokså hverdagslig og triviell erfaring: å være sent ute, å miste retningen. Men så skjer det noe som gjør at omgivelsene plutselig blir fremmede og truende. Det er som om mennesket mister fortroligheten med sin egen livsverden. En tilsynelatende triviell og ufarlig situasjon transformeres til et eksistensielt drama. Ubehaget oppstår når politikonstabelen, representanten for samfunnsordenen, reagerer på en helt uventet og uforståelig måte. Smilende, nærmest lattermildt avviser han den fremmedes spørsmål. Kanskje vet han veien, kanskje ikke, men uansett avviser han å svare, ja, han avviser selve muligheten av å svare, med en gest som vanskelig kan oppfattes som noe annet enn arrogant og dypt foruroligende. I stedet oppfordrer han den andre til å gi opp, altså å gi avkall på sin leting etter veien til stasjonen, for han kommer uansett aldri til å finne den.

¹ Franz Kafka: *Nachgelassene Schriften und Fragmente 2*. Utgitt av Jost Schillemeit. Fischer, Frankfurt am Main: 1992, S. 530. Der ikke annet er angitt, er alle oversettelser i artikkelen mine egne, forf. anm. Original: «Es war sehr früh am Morgen, die Straßen rein und leer, ich ging zum Bahnhof. Als ich eine Turmuhr mit meiner Uhr verglich, sah ich, daß es schon viel später war, als ich geglaubt hatte, ich mußte mich sehr beeilen, der Schrecken über diese Entdeckung ließ mich im Weg unsicher werden, ich kannte mich in dieser Stadt noch nicht sehr gut aus, glücklicherweise war ein Schutzmann in der Nähe, ich lief zu ihm und fragte ihn atemlos nach dem Weg. Er lächelte und sagte: »Von mir willst du den Weg erfahren?« »Ja«, sagte ich, »da ich ihn selbst nicht finden kann.« »Gibs auf, gib auf«, sagte er und wandte sich mit einem großen Schwunge ab, so wie Leute, die mit ihrem Lachen allein sein wollen.»

Det er altså politimannen som står for den overraskende og skremmende handlingen, som forårsaker virkelighetens forvandling, fra fortrolig livsverden til fremmed og ugjenkjennelig omgivelse uten mening eller sammenheng. Men igjen, som så ofte i Kafkas tekster, ligger den egentlige transformative hendelsen, den som egentlig forårsaker forvandlingen, et annet sted. I dette tilfellet har det med tiden å gjøre. Forvandlingen utløses av at jeg-fortelleren oppdager at hans eget ur ikke viser samme klokkeslett som tårnuret i byen; det viser en annen tid, tidligere enn tårnurets. I dagligtale ville vi ha sagt at mannens ur «går for sakte» – selv om vi jo i virkeligheten er helt ute av stand til å observere og sammenligne visernes faktiske omdreiningstempo, og i stedet uttaler oss om deres posisjon i et gitt øyeblikk, og selv om «for sakte» forutsetter en absolutt temporal standard som vi ikke er i besittelse av. Uansett presenterer Kafkas parabel oss for to forskjellige tider som ikke er synkrone med hverandre, de er ute av takt, «ute av synk»: tårnurets tid og tiden som vises på jeg-fortellerens personlige ur – om det nå er et lommeur eller et armbånds-ur. Observasjonen gjør ham forskrekket, han blir redd for å komme for sent, blir usikker og mister retningen. Dette fører ham igjen til politikonstabelen, som langt fra å hjelpe etterlater ham i fullstendig forvirring. Det som utløser alle disse hendelsene, er altså tiden selv, en tid som er *out of joint*, slik Shakespeare skrev i *Hamlet* – ikke mye riktignok, bare differansen mellom et lommeur og et tårnur, men det er nok til å frata jeg-fortellerens enhver fortrolighet med sin umiddelbare livsverden.

Både tårnuret og lomme- eller armbånds-uret spiller en sentral rolle i historien om den moderne verdens fremvekst. Teknologideterministen Lewis Mumford gikk som kjent så langt som å hevde at det er klokka, ikke dampmaskinen som er nøkkelmaskinen i den moderne industrielle tidsalders fremvekst, «et stykke kraftmaskineri som 'produserer' minutter og sekunder.»² Men selv om teknologiene og tidsenhetene som produseres, langt på vei er de samme, er tidene som tårnuret og jeg-fortellerens ur representerer, vidt forskjellige, i fenomenologisk og historisk perspektiv. Tårnuret angir en kollektiv, sosialt anerkjent og politisk virksom tid, som opprinnelig styrte munkenes liv i klostrene med klokkeslag, men som etter hvert også ble brukt til å organisere byborgernes hverdag. Utover på 1600- og 1700-tallet fikk tårnurene urskiver med times- og etter hvert minuttvisere som organiserte arbeidets og kapitalens sirkulasjon. Lomme- og noe senere armbånds-uret flyttet den mekaniske tiden, oppdelt i timer, minutter og sekunder, inn i individenes liv. Foranledningen var oppfinnelsen av drivfjæren, som gjorde det mulig å forminske urteknologien radikalt, slik at den passet i lomma og senere rundt håndleddet.³

² Lewis Mumford, *Technics and Civilization*, London: Routledge 1934, 15.

³ Carlo M. Cipolla, *Clocks and Culture 1300-1700*, New York/London: W. W. Norton, 1978, 27-80.

Armbåndsuret ble utviklet på slutten av 1800-tallet, til militært bruk, slik at troppenes bevegelser kunne synkroniseres og planlegges. Jo oftere artilleri og bombefly ble tatt i bruk for å støtte egne tropper, jo viktigere var det å kunne synkronisere og time alle bevegelser med stor nøyaktighet. Etter første verdenskrig fikk armbåndsuret sitt gjennombrudd også i det sivile liv. Muligheten til å synkronisere store menneskemengder var fortsatt viktig, men først og fremst ble armbåndsur brukt til å organisere enkeltmenneskers liv. På den måten skiftet armbåndsurets sekund- og minuttproduksjon fra å være en kollektiv synkroniseringsmekanisme til å bli en individualisert livstid. For alt vi vet, kan jeg-fortelleren i Kafkas parabel være en soldat som nettopp har vendt hjem fra fronten med armbåndsuret i behold, bare for å oppdage at det er ute av synk med tårnuret i byen han kommer til.⁴

Mens tårnuret representerer den kollektive, politisk virkningsfulle, synkroniserte og synkroniserende tiden, viser jeg-fortellerens private ur hans egen selvopplevde og muligens helt individuelle, egenartede tid. I parabelen blir det tydelig at de ikke holder samme fart eller samme takt. Tvert imot har vi å gjøre med to adskilte tider, eller med begrepet vi kommer til å bruke her, to adskilte «tidsregimer». For, som Kafka hjelper oss å forstå, er det mye mer enn urenes størrelse og plassering, på toppen av et tårn, på en arm eller i en lomme, som skiller de to tidene. Regimebegrepet minner oss på at tid har med makt og politikk å gjøre, med muligheten og evnen til å kontrollere andre menneskers liv og adferd, slik tårnuret demonstrerer med all mulig tydelighet; men samtidig henviser regimebegrepet til individuelle livsløp, til det Foucault har kalt «omsorg for selvet», i form av diett, trening eller andre helsefremmende tiltak, organisert etter presise tidsskjemaer, slik uret som jeg-fortelleren bærer, illustrerer.

Som introduksjon til dette essayet om historiebevissthet, krise og mangfoldige tider, analysert ved hjelp av begrepet «tidsregimer», kan Kafkas parabel hjelpe oss å forstå tre ting: for det første, at enhver historisk situasjon inneholder en rekke forskjellige tider, som skiller seg fra hverandre sosialt, politisk, materielt og teknologisk, men også i rytme, hastighet og utstrekning; for det andre, at disse tidene ikke er kun inneholdt i individuelle erfaringer, men også og framfor alt i «regimer» som forvalter makt og sannhet; for det tredje, at disse tidsregimene kan komme – og stadig kommer – i konflikt med hverandre, og dermed påfører mennesker og samfunn tap av fortrolighet og realiseringsmuligheter som ofte kan oppleves som traumatiske. I det følgende skal jeg presentere og diskutere noen utvalgte aspekter av en slik teori om tidsregimer, som ikke på noen måte er forbeholdt modernistisk litteratur, men omfatter samfunnet og historien som helhet.

⁴ Uri Friedman, «A Brief History of the Wristwatch», *The Atlantic*, May 25 2015. URL: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/05/history-wristwatch-apple-watch/391424/>.

Historien i krise: historisitetsregimer og tidsregimer

Kafka beskriver et menneske som havner i en dyp eksistensiell krise, fordi tiden er *out of joint*, for å bruke Shakespeares formulering. I anknytning til Hamlets replikk kunne vi si at tiden gjennomgår en *disjoint* eller en *disjointure*, som gjør at den ikke lenger framstår som homogen og sammenhengende. I de siste årene har det blant historieteoretikere blitt stadig vanligere å tenke seg at det utspiller seg en slik krise ikke bare i enkeltmenneskers liv, men på makronivå, i hele samfunn eller i siste instans, i hele den vestlige verden. En banebrytende bok i så måte var Francis Fukuyamas *End of History and the Last Man* fra 1992, som jo hevdet at etter Murens fall og den liberal-kapitalistiske ordenens seier på alle fronter var det ikke lenger mulig å forestille seg historisk utvikling eller endring.⁵ Fukuyamas forståelse av den universalhistoriske tradisjonen han ville skrive seg inn i, var relativt begrenset, men hans ærend var da heller ikke så mye historieteoretisk som utenrikspolitisk – som et argument for den vestlige sivilisasjonens hegemoni.⁶ Men tanken om at historien på en eller annen måte kunne ende, kunne komme til sin konklusjon, ta slutt, ble likevel hyppig diskutert i historikerkretser.

Blant de mest sentrale bidragene til å diskutere en «krise» i moderne vestlig historiebevissitet er François Hartogs *Régimes d'historicité*, med undertittelen *Présentisme expériences du temps*, som kom ut i 2003. I denne boka utvikler den franske antikkhistorikeren og historieteoretikeren begrepet «historisitetsregimer» for å kunne analysere det han selv omtaler som «tidskriser», når, skriver han videre, «artikulasjonene av fortid, nåtid og framtid mister sin evidens».⁷ Det som har havnet i krise siden 1989, hevder Hartog, er «det moderne historisitetsregime», med andre ord den moderne måten å organisere forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid på. I sin beskrivelse av hvordan det moderne historisitetsregimet er organisert, støtter Hartog seg på den tyske historikeren og historieteoretikeren Reinhart Koselleck. Moderne historiebevissthet, hevder Koselleck, er kjennetegnet av en intens oppmerksomhet mot det nye, det som skal komme, fremtiden, illustrert av alle former for planlegging, prognoser, håp, drømmer og utopier, som alle prøver å forestille seg en framtidig verden.⁸ I sin egen mer antropologisk orientert terminologi viser Koselleck hvordan «erfaringsrom» og «forventningshorisont» skiller lag, at det blir en form for diskontinuitet og asymmetri mellom dem som medfører at tidligere erfaringer ikke lenger kan fungere som ledesnor og rammeverk for å forstå det som skal komme. Endringstakten er rett og slett for høy, akselerasjonen for intens, til at det er mulig å forstå fortid og fremtid i kontinuitet med hverandre. I stedet blir historien til en strøm som beveger seg gjennom nåtiden og forsvinner inn i fremtiden. Først denne ideen om historiens strøm, historien som prosess, eller, som Koselleck sier

⁵ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press 1992, s. 287-339.

⁶ *Ibid.*, s. 55-70.

⁷ François Hartog, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Seuil, Paris, 2003, s. 27.

⁸ Reinhart Koselleck, «'Neuzeit'. Zur Semantik moderner Bewegungsbegriffe», *Vergangne Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* Suhrkamp, Frankfurt am Main, Suhrkamp, ss. 300-348.

det, som «kollektivsingular», er i stand til å innlemme den slående asymmetrien mellom erfaring og forventning i en større temporal struktur.⁹

Det er nettopp denne forestillingen om historien som prosess som nå står i fare for å kollapse, eller vel egentlig allerede har kollapset, hvis vi skal tro Hartog. I stedet har vi fått det han kaller *un présent monstre*, a “monstrøs samtid”:¹⁰

På denne måten har samtiden *utvidet* seg like mye i retning fremtiden som i retning fortiden. Mot fremtiden: i kraft av dispositiven som består av forebygging og ansvar, ved å ta i betraktning hva som ikke kan gjøres om og hva som ikke kan tilbakekalles, ved å gå tilbake til begrepene om arv og gjeld, som kombineres og gir mening til helheten. Mot fortiden: gjennom å mobilisere en lignende dispositiv. Ansvar for og plikten til å huske, forvandlingen av alt til arv, det uavhendelige, og igjen, gjelden.¹¹

Denne monstrøse samtiden, konkluderer Hartog, «er på samme tid alt (det finnes ikke noe annet enn samtiden) og nesten ingenting (øyeblikkets tyranni)»,¹² and har siden 1989 erstattet det moderne historisitetsregimet.

Enda tettere på Shakespeare og Hamlets berømte tidsdiagnose legger den tyske kulturviteren og erindringsforskeren Aleida Assmann seg når hun i sin siste bok spør *Ist die Zeit aus den Fugen?* Parallellen til Hartogs ti år eldre bok viser seg allerede i undertittelen *Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*, «det moderne tidsregimets framvekst og fall».¹³ Assmann har altså skiftet fra «historisitetsregime» til «tidsregime» som bærende analytisk begrep. Men forskjellen til Hartog er likevel ikke stor. Også her dreier det seg om klassiske temaer fra historieteorien, brudd og kontinuitet, fremskritt, modernisering, akselerasjon, bevaring og hukommelse, sett i lys av problemstillinger knyttet til identitet og kultur. Likevel er de to ute i ganske forskjellig ærend: Mens Hartog vil advare mot det han beskriver som en «monstrøs samtid», i stadig ekspansjon, på bekostning av både fortid og

⁹ Reinhart Koselleck, «'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizon' – zwei historische Kategorien», *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979, ss. 339-375.

¹⁰ Hartog, *ibid.*, 217.

¹¹ Hartog, *ibid.*, s. 216. Original: «Ainsi le présent s'est *étendu* tant en direction du futur que du passé. Vers le futur: par les dispositifs de la précaution et de la responsabilité, par la prise en compte de l'irréparable et de l'irréversible, par le recours à la notion de patrimoine et à celle de dette, qui réunit et donne sens à l'ensemble. Vers le passé: à la mobilisation de dispositifs analogues. La responsabilité et le devoir de mémoire, la patrimonialisation, l'imprescriptible, la dette déjà.»

¹² Hartog, *ibid.*, s. 217.

¹³ Aleida Assmann, *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*, Carl Hanser Verlag, München, 2013, ss. 131-208.

framtid, er Assmann adskillig mer positiv til det moderne tidsregimets kollaps. Til grunn for denne måten å strukturere fortid, nåtid og fremtid på, ligger ifølge Assmann en «moderniseringsteori», praktisert av sentrale tyske historikere i den sosialhistoriske skolen som Hans-Ulrich Wehler, Jürgen Kocka og delvis Reinhart Koselleck. Ifølge disse er det moderne tidsregimet kjennetegnet av, på den ene side, et absolutt brudd med fortiden, en selvgestaltet ny begynnelse, enten i form av politiske revolusjoner eller epokegjørende teknologiske nyvinninger, på den annen side, en ensidig og nærmest manisk interesse for fremtiden.¹⁴

Som frontfigurer for den ofte påkalte «turn to memory» har Aleida Assmann og hennes mann Jan Assmann arbeidet med å snu denne oppmerksomheten, fra det nye og fremtiden, mot tiden som har gått, mot fortiden, om man vil, men ikke i form av en rekke avsluttede begivenheter hvis relevans for nåtiden er inneholdt en og alene i deres fortidighet. Tvert imot, har de utviklet en rekke avanserte og nyanserte begrepsstrategier for å tematisere fortidens tilstedeværelse i nåtiden, i form av kulturell og kollektive erindring, erindringsrom, skrift, minnesmerker og minnesteder etc.¹⁵

Også Aleida Assmann diagnostiserer altså det moderne tidsregimets fall, med alle sine bærende ideer: diskontinuitet mellom fortid og framtid, fiksjoner om nye begynnelser, destruksjons- og bevaringsprosesser, akselerasjonsdiskurser etc. Mens Hartog, i tradisjonen fra en annen berømt fransk historiker, Pierre Nora, sørger over tapet av fortid og fremtid og frykter framveksten av altomfattende «presentisme», akselerert av nye kommunikasjonsteknologier,¹⁶ er Assmann full av optimisme:

Å organisere disse tre tidsnivåene [fortid, nåtid og framtid, forf. anm.] på en ny måte og sette dem i et mer balansert forhold til hverandre kommer til å forbli et åpent eventyr, men også definitivt den største utfordringen ved slutten på det moderne tidsregimet.¹⁷

¹⁴ Assmann, *ibid.*, s. 47-105.

¹⁵ Assmann, *ibid.*, s. 288ff. See also J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Beck, München, 1992; A. Assmann, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, Beck, München, 1999.

¹⁶ Hartog, *ibid.*, s. 119ff.

¹⁷ Assmann, *ibid.*, s. 323. Original: «Diese drei Zeitstufen neu zu ordnen und in ein ausgewogenes Verhältnis zu bringen ist weiterhin ein offenes Abenteuer, aber sicher auch die wichtigste Herausforderung, die mit dem Abschied vom Zeitregime der Moderne verbunden ist.»

Ifølge Assmann er det opp til oss, hennes lesere, og delta i det pågående arbeidet med å skape et nytt tidsregime, som kan erstatte det moderne, og hvor fremtiden er mindre dominerende, og fortid, nåtid og fremtid framstår som mer innvevd i hverandre. Det er med andre ord stor forskjell mellom Hartogs «monstrøse samtid» og «presentisme», som kommer til å overmanne oss enten vi vil eller ikke, og redusere historikerne til bevaringsagenter, nåtidsapologeter eller nasjonsbyggere på overtid, og Assmanns forestilling om å balansere tidsnivåene i form av et «åpent eventyr» som vi alle kan delta i.

Felles for de to er likevel forestillingen om historisitets- og tidsregimer som homogene og stabile strukturer, som «installerer seg langsomt og varer lenge». ¹⁸ Når et historisitetsregime havner i krise og etter hvert kollapser, vil det – i analogi med politiske regimer – gi plass for et nytt. Som jeg nevnte tidligere, inneholder selve regimebegrepet også et alternativt sett av betydninger, som ikke legger samme monolittiske føringer på forståelsen av tid og historiebevissthet. Siden det dukket opp på fransk på 1300-tallet, har regimebegrepet også henvist til mangfoldige, forskjellige og heterogene prosedyrer som skal bedre et enkeltmenneskes liv og helse, en diett, en rekke øvelser, en serie behandlinger m.m. Spørsmålet er om ikke Hartogs og Assmanns overbevisning hviler på noen heller usikre forutsetninger: for det første, at det moderne tids- eller historisitetsregimet var en homogen størrelse, virksomt innenfor alle områder av samfunnet, alle disipliner, alle kulturer etc.; for det andre, at et monolittisk tidsregime nødvendigvis må avløses av et annet. Et sted i boka forestiller Hartog seg en annen mulighet, nemlig «at spredningen eller bare mangfoldet av forskjellige temporalitetsregimer kunne være et distinkt eller konstitutivt kjennetegn ved nåtiden». ¹⁹ Men i stedet for å følge denne ideen videre returnerer han til forestillingen om en langvarig, altomfattende og homogen tid, «presentisme» som evig nåtid i den vestlige verden.

I denne artikkelen tar jeg det motsatte utgangspunkt – ikke bare at det moderne tidsregimets kollaps leder over til en ny pluralitet av tider og temporaliteter, men også at dette regimet selv nok ikke er – eller var – like enhetlig, monolittisk, lineært og teologisk som man har likt å forestille seg. For å vende tilbake til Kafka-parabelen, er det lett å forveksle tårnurtiden med en absolutt og allmenngyldig tid – men det er bare inntil vi får øye på alle

¹⁸ Hartog, *ibid.*, s. 118. Original: «un régime d'historicité s'installe lentement et dure longtemps.»

¹⁹ Hartog, *ibid.*, 208. Original: «À moins encore qu'il ne soit vain d'en chercher une, si la dispersion ou simplement une mutiplicité de différents régimes de temporalité se trouvait être un trait constitutif et distinctif de notre présent?»

de teknologier, praksiser, materialiteter og disiplineringsstrategier som skal til for å skape og iverksette den: fra drivfjærene inne i uret, til selve tårnkonstruksjonen, til politikonstabelen som holder ro og orden. I Kafkas tekst mister jeg-fortelleren fortroligheten med sine omgivelser, som følge av at uret hans går for sakte, sammenlignet med tårnuret. Men i samme øyeblikk, og som følge av den samme manglende temporale overensstemmelsen, blir jo tårnuret synlig for ham som en partikulær temporal orden i sin egen rett, med historiske og politiske forutsetninger. Hva om det er tårnuret som går feil? Eller hva om ingen av de to går riktig, de er bare forskjellige?

Sosiologi og usamtidigheter

Med utgangspunkt i Kafka-analysen og kritikken av Hartog og Assmann, er det mulig å spørre om – og eventuelt hvordan – det er mulig å komme fram til et alternativt begrep om historisitet som bygger på en teori om mangfoldige tider, som skiller seg fra hverandre i sine teknologiske, materielle, disiplinære eller politiske forutsetninger. Å argumentere for tidens mangfoldighet, mot forestillingen om enhetlige og homogene tidsregimer innebærer imidlertid ikke å legge historiografien åpen for en teori om «multiplisitet», velkjent fra Gilles Deleuze og hans etterfølgere, ofte med referanse til Henri Bergson.²⁰ Mangfoldige tider eller tidsregimer skal snarere forstås som et sett av kollektive temporale ordener som manifesterer seg gjennom tekster, teknologier, sosiale praksiser etc. og som til sammen utgjør den temporale dynamikken i et samfunn – idet de kommer i takt eller utakt med hverandre, finner nye rytmer, synkroniseres og desynkroniseres, kommer i konflikt med eller avløser hverandre. Denne dynamikken kunne i sin helhet omtales som samfunnets historisitet.

I aktuell historietenkning har det vel beste forsøket på å utvikle en slik alternativ historisitetsforståelse funnet sted i verkene til Koselleck. Forsøket var på ingen måte fullført da han døde i 2006, og i ettertid har det kommet i skyggen av det som hittil har blitt ansett som hans viktigste bidrag til samtidig historieteori: hans analyse av nettopp det moderne historisitetsregimet, *Historien som kollektivsingular, die Sattelzeit* som modernitetens

²⁰ Gilles Deleuze, *Bergsonism*. Translated by Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam, New York: Zone Books, ss. 73-90. Se også Nathan Widder, «Deleuze on Bergsonian Duration and Nietzsche's Eternal Return», Bernd Herzogenrath, ed., *Time and History in Deleuze and Serres*, New York/ London: Continuum Books, ss. 127-146.

begynnelse etc. Men ikke desto mindre finnes det i Kosellecks verk ansatser til en annen måte å tenke historie på, som etter hvert har begynt å få mer oppmerksomhet.²¹

For å få øye på Kosellecks teori om mangfoldige tider, som han selv mente var en forutsetning for «at historie skulle overleve som vitenskapelig disiplin»,²² må vi samtidig undersøke hvordan hans historieteori overlapper med andre vitenskaper, ofte mer enn det virker som han er klar over selv, i første rekke sosiologi og geologi.

Den første som utviklet en systematisk teori om samfunnets mangfoldige tider, var den fransk-russiske sosiologen Georges Gurvitch, som stod i tradisjonen fra Durkheim og var student av Maurice Halbwachs. Utgangspunktet for boka *La multiplicité des temps sociaux*, som kom ut i 1958, var at alle kategorier, også tid, hadde et sosialt opphav og må analyseres som sosiale institusjoner. Selv identifiserte Gurvitch åtte forskjellige typer tid, som han forbandt med forskjellige former for sosialitet, deriblant «varighetens langsomme tid», som kjennetegnet slektskap, familier og demografi, «erratisk tid» som gjorde seg gjeldende i livets og begivenhetens irregulariteter, og «syklisk tid», som utfolder seg i gjentakelser og tilbakevendende hendelser.²³ Sin vei inn i historievitenskapene fant Gurvitch' teorier gjennom vennen Fernand Braudel, som riktignok tok sterk avstand fra det han anså som «sosiologenes heterogene tid» og i stedet forsvarte historikernes enhetlig og uniforme tidsbegrep.²⁴ I ettertid kan jo dette synes litt paradoksalt etter som akkurat Braudel var den som reintroduserte temporalt mangfold i historievitenskapene med sin *longue durée*, som jeg skal komme tilbake til senere.

Hos Koselleck finnes ingen referanser til Gurvitch, og heller ikke Braudel spiller noen sentral rolle. I stedet utvikler han sin teori om mangfoldige tider på bakgrunn av en nærmest filologisk interesse for språket og i første rekke begrepene.²⁵ Det han kaller «historiske grunnbegreper», som f. eks. «fremskritt», «revolusjon», «politikk» og «demokrati» samler opp i seg historiske erfaringer og er samtidig våpen i politisk kamp – de er» både indikatorer

²¹ John Zammito, «Koselleck's Philosophy of Historical Time(s) and the Practice of History,» *History and Theory* 43/2004, ss.124-135; Jordheim, «Against Periodization: On Koselleck's Theory of Multiple Temporalities», in *History & Theory* 51/2012, ss. 151-171; Jordheim, «Multiple Temporalities and the Work of Synchronization», *History & Theory* 53/2014, ss. 498-518

²² Reinhart Koselleck, «Über die Theoriebedürftigkeit der Geschichtswissenschaft», in *Zeitschichten. Studien zur Historik* Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000), s. 302.

²³ Georges Gurvitch, *La multiplicité des temps sociaux*, CDU, Paris, 1958).

²⁴ Fernand Braudel, "Histoire et sociologie", Georges Gurvitch, ed., *Traité de sociologie*, vol. 1, PUF, Paris, 1958, ss. 83-98, s.97.

²⁵ On Koselleck og filologi, se Jordheim, «Die 'Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen' als Konvergenzpunkt von Zeitlichkeit und Sprachlichkeit. Zu einem Topos aus dem Werk Reinhart Kosellecks», *Divinatio. Studia Culturalogica Series* 22/2004, ss. 77-89.

og faktorer for historisk endring», som han formulerte det.²⁶ Inneholdt i hvert begrep er en «indre temporal struktur» som er «kompleks» og har «flere lag», og som ikke minst omfatter alle tre tidsdimensjoner: fortid, nåtid og fremtid. «Alle grunnbegreper i det politiske og historiske språket,» skriver han, «har en indre temporal struktur i flere lag, som strekker seg hinsides den aktuelle samtidige virkeligheten, både framover og bakover».²⁷

Men Kosellecks nøkkelbegrep for å forstå disse forskjellige tidene, forskjellige i sin utstrekning, hastighet og rytme, er ikke «mangfold» eller «multiplisitet», som i Gurvitchs sosiologiske teori – det er *Ungleichzeitigkeit*, «usamtidighet», som har sitt opphav i tysk kunsthistorisk tenkning, før det blir en del av de ideologiske kampene som utspilte seg i Tyskland før og etter annen verdenskrig, først på venstresiden hos Ernst Bloch, senere på høyresiden hos Ernst Nolte og andre.²⁸ For Koselleck fungerer usamtidighetsbegrepet og de tilhørende analysene av det han kaller *die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*, «det usamtidiges samtidighet», iboende i ett begrep, på tilsvarende måte som Kafkas parabel. De bryter opp den homogene og monolittiske tiden og synliggjør forutsetningene for forskjellige tidserfaringer og tidsregimer; dermed synliggjør de i begrepene, slik Koselleck formulerer det, «en historisk dybde som ikke er identisk med deres kronologi».²⁹ Disse ansatsene finnes allerede i en av Kosellecks tidlige tekster, nærmere bestemt i forordet til det begrepshistoriske åttebindsverket *Geschichtliche Grundbegriffe*, som kom ut mellom 1972 og 1992. Men det skal ta nesten tredve år før Koselleck kommer så langt som til å utvikle disse innsiktene om den «historiske dybde» og de mange tidslagene som finnes i begrepene til en mer omfattende teori om mangfoldige tider. Der sosiologien ikke kunne hjelpe ham, og heller ikke en sosiologisk og strukturalistisk orientert historiker som Braudel, er det en helt annen vitenskap, som ikke en gang er en del av humanvitenskapene, som gir han de nødvendige tankereditenskapene, nemlig geologien.

²⁶ Koselleck, «Einleitung», *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, utgitt av Otto Brunner, Werner Conze og Reinhart Koselleck Klett-Cotta, Stuttgart, 1972), bd. I, s. xiv.

²⁷ Koselleck, «Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels», *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, s. 92. Original: «Alle Schlüsselwörter der politischen und sozialen Sprache haben eine vielschichtige temporal Binnenstruktur und weisen über die jeweilige zeitgenössische Realität voraus oder zurück.» For en diskusjon av forholdet mellom Koselleck's teori om historisk tider og hans arbeid i begrepshistorie se Jordheim, «Does Conceptual History Really Need a Theory of Historical Times», *Contributions to the History of Concepts* 6/2, 21-41.

²⁸ Se Jordheim, «'Unzählbar viele Zeiten'. Die Sattelzeit im Spiegel der Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen», Hans Joas and Peter Vogt, ed., *Begriffene Geschichte. Beiträge zum Werk Reinhart Kosellecks*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2011, ss. 449-480; for en systematisk kritikk av Koselleck bruk av begrepet se Achim Landwehr, «Von der 'Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen'», *Historische Zeitschrift* 295/2012, ss. 1-34.

²⁹ Koselleck, «Einleitung», xxi.

Geologi og tidslag

Fotografiet på omslaget til første bind av Kosellecks samlede essays, utgitt i 2000, viser en geologisk formasjon, en stein- eller bergformasjon i flere lag, overskrevet av det som er tittelen på boka, *Zeitschichten*, «tidslag», med undertittelen *Studien zur Historik*. Termen *Historik* overtar Koselleck fra en av de mest sentrale teoretikerne innenfor den tyske historismen, Gustav Droysen, for å henviser ikke til historien selv, men til «betingelsene for mulige historier».³⁰ Og nettopp disse mulighetsbetingelsene er det som kan beskrives som sjikt eller lag, det Koselleck kaller «tidslag»:

‘Tidslag’, akkurat som deres geologiske forbilde, henviser til flere tidsnivåer av varierende varighet og varierende opphav, som likevel eksisterer samtidig og er virksomme på samme tid. Selv det usamtidiges samtidighet, at av de mest givende historiske fenomener, er omfattet av dette begrepet. Hva skjer ikke alt til samme tid, som følger av helt heterogene livsomstendigheter, både synkront og diakront. Alle konflikter, kompromisser og konsensusdannelser lar seg tidsteoretisk tilbakeføre til spenninger og bruddlinjer – man unngår ikke de romlige metaforene – som er inneholdt i forskjellige tidslag, og som kan bli utløst av disse.³¹

På denne måten får det usamtidiges samtidighet en romlig form, en vertikal samtidighet som skjærer gjennom horisontale lag av usamtidigheter, i form av tider med forskjellig begynnelse, varighet, hastighet, rytme osv. Ifølge Koselleck inneholder alle områder av menneskelig tanke og handling forskjellige «gjentakelsestrukturer, som endrer seg i forskjellige tempo, ordnet lagvis».³² Historikerens arbeid, slik Koselleck ser det, dreier seg om å klargjøre akkurat hva som gjentar seg på hvert temporale nivå: ritualer og dogmer, adferdsregler, juridiske regler, institusjonelle rammer og praksiser, organisasjonsstrukturer

³⁰ Koselleck, «Historik und Hermeneutik», *Zeitschichten*, 99.

³¹ Koselleck, *Zeitschichten*, 9-10. Original: «‘Zeitschichten’ verweisen, wie ihr geologisches Vorbild, auf mehrere Zeitebenen verschiedener Dauer und unterschiedlicher Herkunft, die dennoch gleichzeitig vorhanden und wirksam sind. Auch die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen, eines der aufschlussreichsten historischen Phänomene, wird mit ‘Zeitschichten’ auf einen gemeinsamen Begriff gebracht. Was ereignet sich nicht alles zu gleicher Zeit, was sowohl diachron wie synchron aus völlig heterogenen Lebenszusammenhängen hervorgeht. Alle Konflikte, Kompromisse und Konsensbildungen lassen sich zeittheoretisch auf Spannungen und Bruchlinien – man entrinnt die spatialen Metaphern nicht – zurückführen, die in verschiedenen Zeitschichten enthalten sind und von ihnen ausgelöst werden können.»

³² *Ibid.*, 14. Original: « unterschiedliche Wiederholungsstrukturen, die sich mit verschiedenen Veränderungsgeschwindigkeiten absichtlich gestaffelt wandeln».

og konstitusjoner.³³ Et godt eksempel er språket, som ifølge Koselleck inneholder tre sett av relasjoner som kan beskrives i form av tre lag: det pragmatiske, «alltid unikt og situert»; det semantiske, «varer lenger, er mindre variabelt, endrer seg langsommere»; og det syntaktiske, som «endrer seg nesten enda langsommere, ikke kan påvirkes direkte».³⁴

I introduksjonen av forestillingen om «tidslag» referer Koselleck kort til naturhistorikeren Comte de Buffon, så vel som til filosofen Immanuel Kant, som «åpnet en ny tidshorisont» gjennom å sette jorda i «et historisk perspektiv»; de temporaliserte skapelsen og erstattet øyeblikket med en lang prosess, over millioner og millioner av år, som formet fjell og bergarter. I det påfølgende ble disse lange tidsforløpene «ført tilbake igjen», slik Koselleck ordlegger seg, til menneskelig historie, f. eks. når den tyske forfatteren Joseph Görres poengterer at «i jordas historie forholder den originale granittens periode seg til perioden for de sedimentære bergarter som gammel tid til ny tid».³⁵ Dermed ser vi, ifølge Koselleck, at det historiske strukturbegrepet ikke kommer fra den franske strukturalismen, som hos Braudel, og heller ikke fra den tyske *Strukturgeschichte*, representert ved hans egne lærere Otto Brunner og Werner Conze, men fra geologien.

Den første til å formulere en teori om lagdelinger i geologiske formasjoner, om berglag som også er tidslag, var den danske naturhistorikeren Nicolaus Steno, basert på sine observasjoner i områdene rundt Padova og Firenze. Et av naturfenomenene han støtte på, relativt velkjent blant samtidige naturforskere, var såkalte *glossopetrae* eller «tungesteiner», trekantformede steinlignende gjenstander som fantes inne i andre bergformasjoner. Allerede antikkens naturforskere hadde spekulert over hvor de kom fra. Plinius den eldre hevdet at de måtte ha falt fra himmelen eller fra månen, mens andre ville ha det til at de vokste naturlig inne i bergformasjonene. Ikke lenge før Steno fremmet polyhistoren Athanasius Kircher teorien om at fossiler oppstod som følge av «en forsteinende dyd utspredd i hele geokosmos» i kombinasjon med en «spiritus plasticus» som gav dem sin form.³⁶ Mot både antikke og samtidige autoriteter påpekte Steno at *glossopetrae* var identiske med tennene til en bestemt hai, som han hadde fått tak i skjelettet til. Ikke bare ligner de på haitenner, argumenterte han, de er haitenner, som en gang har sittet i kjeften på høyst levende haier og deretter blitt nedgravd i gjørme og sand som senere har blitt tørt

³³ Ibid., 12-14.

³⁴ Ibid., 14.

³⁵ Ibid., 11.

³⁶ Martin S.J. Rudwick, *The Meaning of Fossils*, London: MacDonald, 1972, s. 56.

land. Det var andre i Stenos samtid som hadde kommet med lignende påstander, men Steno fulgte opp med en generell teori som understøttet hypotesen hans. Han utviklet det som senere har fått navnet den “første stratigrafiske lov”, eller også «superposisjosprinsippet», som skulle bli grunnlaget for all senere geologisk forskning: at et berglag etter all sannsynlighet er yngre enn dem som befinner seg under, eldre enn de som befinner seg over det.

Teorien om berglag som tidslag ble utviklet i et verk utgitt i 1669, med den fulle latinske tittelen *Nicolia Stenonius solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus*, “dissertasjon angående et solid objekt innkapslet av naturens prosesser”. I denne boka formuleres for første gang teorien om at sedimentering utspiller seg lagvis, at de nederste lagene er de eldste og de øverste de yngste.³⁷ Diskusjonene om fossiler, om noe en gang levende, senere forsteinet og innkapslet i en bergformasjon, har dermed en dobbelt effekt på samtidig tidsforståelse: for det første, og mest kjent i litteraturen, en drastisk utvidelse av tidsregningen fra noen få tusen til millioner av år; for det andre, ikke mindre viktig, oppkomsten av tid som finnes i lag, under våre føtter – et skifte fra en tid som var unilineær og periodisk til en tid som er multilineær og stratigrafisk, og som postulerer et permanent nærvær av all tid bare man kommer dypt nok.

Det er denne teorien om geologisk tidsstruktur vi finner igjen hos Koselleck. Selv er han imidlertid ikke spesielt opptatt av forbindelsene til geologien, utover det rent metaforiske. Det som forhindrer Koselleck fra å tenke videre om den historiske tidens geologiske opphav, er den grunnleggende hermeneutiske og historistiske troen på at «historisk tid» er noe annet og helt forskjellige fra «naturlig tid» – den være seg matematisk i tradisjonen fra Newton eller geologisk i tradisjonen fra 1800-tallets naturhistorikere, astronomer og geognoster. Koselleck skriver:

Hvis vi antar at historisk tid forblir omfattet av naturlig tid, uten å gå fullstendig opp i den, eller for å si det på en annen måte [...], at stjernes gang rundt solen ikke lenger (eller ikke på nytt) er relevant for historisk tid, er vi tvunget til å finne temporale kategorier som er adekvate for historiske hendelser og prosesser.³⁸

³⁷ Nicolaus Steno, *The prodromus of Nicolaus Steno's dissertaion concerning a solid body enclosed by process of nature within a solid* (New York & London: The Macmillan Company, 1916), 230.

³⁸ Koselleck, “Über die Theoriebedürftigkeit der Geschichtswissenschaft”, 304. Original: «Geht man davon aus, daß die historische Zeit zwar in die Naturzeit eingebettet bleibt, aber darin nicht aufgeht, oder anders

I fortsettelsen går Koselleck så langt som å hevde at «historisk tid» er et produkt av det han kaller en «denaturalisering»³⁹ og en «destruksjon av naturlig kronologi»⁴⁰, som i vestlig historiografi fant sted på slutten av 1700-tallet. Tidligere, fortsetter han, hadde historiske forløp blitt organisert i tråd med «naturlige» prosesser: når solen står opp og går ned, årstidenes skifter, menneskers fødsel og død. For å beskrive dette skiftet parafraserer Koselleck filosofen Kant: «Hittil har historien underkastet seg kronologien. Nå dreier det seg om å få kronologien til å underkaste seg historien».⁴¹ Fra det sene 1700-tallet og framover ble historiografi og historietenkning i økende grad organisert etter kategorier som var hentet fra historien selv, utledet fra historiske begivenheter, erfaringer og forventninger, som «framskritt, forfall, akselerasjon eller forsinkelse, ikke ennå, ikke lenger, før og etter, for tidlig og for sent, situasjonen og varigheten».⁴²

Dette skriver Koselleck på 1970-tallet når teorien om tidslagene, etter geologisk forbilde, fortsatt i beste fall er en vag tanke. Men heller ikke i senere verk kommer han så langt som til å diskutere hvordan vitenskapene om steinartene og bergformasjonene, som tok form først innenfor naturhistorien, senere innenfor mineralogien, geognosien og endelige geologien, fra 1500-tallet og fremover, ga opphav til en teori om en mangfoldig, relativ og lagdelt tid. På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet ble denne teorien gjort til grunnlag for geologiske undersøkelser over hele Europa. På tidspunkt hadde imidlertid historievitenskapen, anført av den tyske historismen, allerede frikoblet seg fra naturhistorien og utviklet sine egne modeller for å forstå tid, forløp og varighet, nærmere bestemt den homogene, absolutte, teleologiske framskrittstiden, som vi blant annet finner formulert hos Johann Gottfried Herder, om enn med en rekke forbehold – og senere hos Georg Wilhelm Friedrich Hegel, med adskillig færre.

I sitt storverk om geohistorien i revolusjonens tidsalder undersøker vitenskapshistorikeren Martin Rudwick «injeksjonen av historie inn i vitenskaper som tidligere hadde vært enten deskriptive eller kausale og, som følge av dette, skapelsen av

gewendet [...], daß der Sternenumlauf nicht mehr (oder noch nicht wieder) für die geschichtliche Zeit relevant ist, so sind wir gezwungen, Zeitkategorien zu finden, die historischen Ereignissen und Prozessen adäquat sind.»

³⁹ Ibid., 303.

⁴⁰ Ibid., 306.

⁴¹ Koselleck, "Moderne Sozialgeschichte und historische Zeiten [1987]", in *Zeitschichten. Studien zur Historik* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000), 323.

⁴² Koselleck: "Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte [1972]", in *Vergangne Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979), 133.

naturens egen historie», med andre ord, «hvordan den nye geohistoriske tilnærmingen» – altså det faktum at jorden er uendelig mye eldre enn man hittil har tenkt – «oppstod som følge av at den menneskelige verden ble forflyttet inn i den naturlige.»⁴³ Men på samme tid som historien ble forflyttet inn i naturen, nærmere bestemt inn i fjellet, og ble lagdelt, mistet historien på overflaten, historien om de menneskelige begivenheter og handlinger, sin tidligere temporale mangfoldighet, sitt mangfold av tidsregninger, bibelske og hedenske kronologier etc., og ble enhetlig og homogen.

Etter Herder tok det rundt hundreogfemti år før de første systematiske forsøkene ble gjort for å gjenvinne teorien om en mangfoldig, lagdelt tid for historievitenskapen. Først ute var den allerede nevnte franske mentalitetshistorikeren og strukturalisten Fernand Braudel. Som kjent, operer Braudel med tre tidslag: øverst, begivenhetstiden, tett pakket med politiske hendelser og raske endringer; under denne, strukturtiden, som omfatter sosiale og økonomiske strukturer og sykler; og nederst, *la longue durée*, som er inneholdt i geografi og klima, i landskap, men også i aristotelisk vitenskap.⁴⁴ Etter Braudel finner det neste forsøket på å introdusere en stratigrafisk, lagdelt tid i studiet av mennesker og historie sted hos den polske historikeren og filosofen Krzysztof Pomian, i *L'ordre du temps* fra 1984. I dette verket diskuterer han forskjellige tidsstrata og deres konfliktfylte sameksistens i faktiske historiske øyeblikk og situasjoner, i et eksplisitt forsøk på å gjenta bevegelsen som fant sted på 1700-tallet, bare i motsatt retning: gjennom å forflytte stratigrafien fra geologien og inn i historievitenskapen, å skape en «stratigrafi for tid og historie». Dermed blir det mulig

å forlate det diakrone, for å vise at denne stratigrafien for tid og historie gjør det mulig for oss å forstå, gjennom å holde oss til en rent synkron analyse, de fundamentale grunnene for tidsbegrepets polysemiske natur i filosofisk og vitenskapelig diskurs, for ikke å snakke om å i dagligspråket [...].⁴⁵

⁴³ Martin Rudwick, *Bursting the Limits of Time. The Reconstruction of Geohistory in the Age of Revolution*, Chicago: The University of Chicago Press 2005, 651.

⁴⁴ Fernand Braudel, "Histoire et sciences sociales. La longue durée", in *Annales ESC* 18 (4), 725-753.

⁴⁵ Krzysztof Pomian, *L'ordre du temps*, Gallimard, Paris, 1984, 334-35. Original: «Cela posé, quittons la diachronie pour montrer que l'approche stratigraphique du temps et de l'histoire, préconisée ici, permet de comprendre, en faisant appel à une analyse purement synchronique, les raisons profondes de la polysémie notoire du mot 'temps' dans les discours philosophique et scientifique, sans même parler du langage usuel [...].»

Fra Koselleck vet vi at «polysemiske» begreper – det han kaller «grunnbegreper» – har aggregert sitt betydningsmangfold fordi de har blitt brukt i forskjellige sammenhenger, for å oppnå politiske mål eller sosiale fordeler, med andre ord, de har vært «faktorer» og «indikatorer» for mange historiske endringsprosesser. Og disse betydnings- og erfaringslagene spiller med når vi bruker dem i dag, enten vi vil eller ikke. I grunnbegrepene kommer usamtidigheter til syne, mellom betydninger og bruksmåter, semantiske og pragmatiske elementer som hører hjemme i forskjellig tidslag. Men begrepene fungerer også som synkroniseringsapparater som bidrar til å avstemme og tilpasse disse forskjellige tidene til hverandre og dermed skape en enhetlig, homogen og kollektiv tid som muliggjør planlegging og handling på samfunnsnivå. Blant disse begrepene er fremskritt, utvikling og 13/historie, men også overgang, revolusjon eller krise. Som eksempel skal vi se på tidsbegrepenes tilbakekomst i politikken i det siste tiåret.

Klimakrisen og tidsbegrepenes tilbakekomst

Etter Murens fall og Sovjetunionens kollaps var ideologiene svekket som forvaltere av fortid, nåtid og fremtid. Noen hevdet, som Fukuyama, at historien var kommet til sin ende, og at tiden var blitt erstattet av rommet som hovedprinsipp for organiseringen av menneskelige relasjoner. I den globale politikken glimret tidsbegrepene, hele den temporale retorikken med sitt fravær. I det siste tiåret har tidsbegreper som «krise», «revolusjon», «prognose», «framskrivning» etc. igjen gjort seg sterkt gjeldende i det politiske ordskiftet, både nasjonalt og internasjonalt. Konteksten er imidlertid en helt annen enn under den kalde krigen. De politiske spørsmålene som framfor alt mobiliserer tidsbegreper og temporal retorikk, er ikke lenger i første rekke knyttet til ideologiske motsetninger, men global oppvarming, klimakrise og nært forestående eller allerede inntrufne katastrofer – som kommer med sine helt egne tidshorisonter og temporalstrukturer.⁴⁶

At politikk er en kamp med tiden, og om tiden, er velkjent. Tidshorizontene for politisk handling veksler fra timer og minutter, f. eks. i parlamentariske debatter eller komitéforhandlinger, til måneder og år når parti- og valgkampstrategier skal legges.⁴⁷ Mest slående og skjebnesvangert – som et slags iboende paradoks i det parlamentariske

⁴⁶ Anders Ekstrøm og Henrik Svendsen, «Naturkatastrofer i menneskets tidsalder», *Tidsskrift for kulturforskning* 13/3 (2014), 6-21.

⁴⁷ Empiriske og teoretiske undersøkelser av politikken tid finnes framfor alt hos Kari Palonen, *Struggle with Time, A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*, 2. utgave, LIT-Verlag, Berlin, 2014.

demokratiet – er misforholdet mellom lengden på en regjeringsperiode og nasjonens og det globale fellesskapets videre eksistens og uavsluttede fremtid. Et tydelig eksempel er den norske regjeringens arbeid Stortingsmelding nr. 21 om Norsk klimapolitikk, som ble lagt fram for Stortinget 25. april 2012. I den politiske prosessen som ledet fram mot Klimameldingen stod det om forskjellige varigheter, hastigheter og rytme. Det er disse forskjellige tidene vi i tråd med drøftelsene ovenfor, kunne kalle «tidsregimer» – og definere som måter å ordne forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid på, som bestemmer politiske muligheter, handlingsalternativer og styringsstrategier. Da Klimameldingen ble lagt fram, strakk den rødgrønne regjeringens fremtid – nå en «forgangen fremtid», for å bruke Kosellecks begrep – i første omgang halvannet år fram i tid, til neste valg. I Norge, som i en rekke andre demokratier, går den politiske tiden i fireårssyklus, fra et valg til det neste. Spørsmålet om klodens fremtid, derimot, introduserer en helt annen tid, et helt annet tidsregime, som ikke uten videre lar seg integrere i den politiske tiden. Ifølge geologien er jorden rundt 4,5 milliarder år gammel. Og den skal kunne bestå omtrent 5 milliarder år til før den blir slukt av solen. *Homo sapiens* skal ha eksistert i ca. 200 000 år. Når vi diskuterer menneskeskapte klimaendringer, er det dette tidsregimet vi beveger oss innenfor. I politikken er likevel milliarder av år en nærmest absurd mengde tid, umulig å forholde seg til eller gripe inn i.

I Klimameldingen blir klodens tid, den geologiske, biologiske, eller om man vil, meteorologiske og astronomiske tiden, brutt ned til tidsenheter og -forløp som lar seg håndtere politisk. Noe av det viktigste retoriske og begrepshistoriske arbeidet Klimameldingen gjør, er utvilsomt et synkroniseringsarbeid: Den konstruerer og implementerer et tidsregime som det er mulig å forene med den politiske tiden, regjeringsperiodene og partisystemets tid. Fortiden strekker seg tilbake til det kalles «førindustriell tid», som vel grovt sagt dreier seg om perioden mellom 1850 og 1900 – dels fordi det var da man begynte med systematiske temperaturmålinger som setter oss i stand til å måle økningen i gjennomsnittstemperaturen, dels fordi «et førindustrielt nivå» fungerer som nullpunkt i målinger av konsentrasjonen av CO₂ i atmosfæren.⁴⁸ Fremtiden går fram til år 2050 som er det året da Norge senest skal være «karbonnøytralt», selv uten «en global og ambisiøs klimaavtale». Det er også det året som FNs klimapanel legger til grunn for sine stabiliseringsscenarioer, når man har oppnådd en stabilisering av klimagasskonsentrasjonene og kan snakke om en ny gjennomsnittstemperatur på kloden. Tiden fram til 2050 er igjen

⁴⁸ Det Kongelige Miljødepartementet, *Mel. St. 21 Norsk klimapolitikk*, s. 17.

brutt ned i tiårsperioder, som det knytter seg bestemte mål til – hva regjeringen vil oppnå innen 2020 og 2030. Også bakover i tid finnes det noen kortere intervaller, i første rekke knyttet til målinger og avtaler som gir oss et klarere bilde av hvor vi står i dag. På denne måten synkroniseres de mange tidene som er i spill, geologiske, meteorologiske og politiske, i tråd med en felles kronologi eller tidsregning.

For å bruke Kosellecks terminologi, har altså Klimameldingen et «erfaringsrom» som går omtrent hundre år tilbake i tid, og en «forventningshorisont» som går femti år fremover. Dette er klimaspørsmålets utstrekning i tid, den tiden politikerne har å jobbe med, å kjempe om. Men det hjelper jo lite å vite noe om utstrekningen, om vi ikke vet noe om hastigheten – hvor fort denne tiden går. Klimameldingen er full av grafer, statistikker, modeller og framskrivninger som tegner jevne kurver, stabile rytmer, utslipp og CO₂-konsentrasjoner som øker og minsker avhengig av hvilke mål som settes og i hvilken grad de blir oppfylt. Men under denne stabile, lineære tiden, som alltid gir mulighet til å snu en uønsket utvikling, ligger også en annen tid, som er oppfylt av det som meldingen omtaler som «ekstreme værhendelser»,⁴⁹ men som er bedre kjent som orkaner, oversvømmelser og tørkekatastrofer, plutselige og katastrofale hendelser med konsekvenser som ikke kan reverseres, og som ikke viser seg i modellene og grafene. Samtidig er det en fare for at tiden kan akselerere, at hastigheten kan øke. I avsnittet om ”Irreversible klimaendringer og vippepunkter” – utskilt som en boks i den løpende teksten – er den rytmiske og lineære tiden erstattet med en tid som hele tiden bærer katastrofen i seg, hvor ”en relativt liten tilleggspåvirkning fører til en relativt sett mye større endring av klimasystemet” og ”den globale oppvarmingen kan skyte fart på en måte som det er umulig å stanse”.⁵⁰

Klimameldingen er med andre ord et eksempel på et dokument som inneholder en rekke forskjellige tider, tidshorisonter, varigheter, hastigheter og rytmer. Arbeidet selve meldingen utfører, er ikke minst et synkroniseringsarbeid, med sikte på å lage én tid, et homogent tidsregime som muliggjør politisk planlegging og handling, selv over tidsrom som strekker seg langt utover de parlamentariske fireårssyklus. Men det er likevel en annen form for tid som bryter igjennom det møysommelig byråkratisk-politiske synkroniseringsarbeidet og åpner for en annen og mer dramatisk form for synkronisering: krisetiden.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 24.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 28.

Krisetid

Jeg åpnet dette essayet med å diskutere tanken om at den moderne historiebevisstheten befinner seg i en krise, lansert av Hartog og i noen grad Assmann, selv om sistnevnte legger en adskillig mer positiv versjon av krisebegrepet til grunn. I den siste delen tok jeg for meg klimakrisen, slik den kommer til syne i den norske Klimameldingen. At krisebegrepet dukker opp i to så forskjellige sammenhenger, er ingen tilfeldighet, snarere et symptom. Blant de tidsbegreper som i dag strukturerer samfunnslivet og det politiske ordskiftet, hører krisebegrepene til de mest utbredte og produktive. «Finanskrise» eller «økonomisk krise» kan i neste omgang føre til en «sosial krise», som følger av økende arbeidsledighet og sviktende velferdsordninger. For tiden opplever vi en «flyktningekrise», som en konsekvens av borgerkrigen i Syria. Også i akademiske og vitenskapelige sammenhenger gjør krisebegrepet sitt inntog: Antropologen Thomas Hylland Eriksen hevder i en ny utgave i sin bok om globaliseringen at verden for tiden står overfor tre kriser: finanskrisen, klimakrisen og den kulturelle krisen.⁵¹

«Krise» er et begrep som står helt sentralt i våre samtidige forsøk på å forstå og ordne våre egne omgivelser – å sette ord på vår egen historiske situasjon, inneklemt mellom fortid og fremtid. Kanskje er det mulig å gå enda et skritt videre og hevde at «krise» i dag, anno 2015, er det primære begrepet vi tyr til når vi skal historisere oss selv, innskrive oss selv i tiden – at det er det med andre ord er det dominerende tidsbegrepet? Er krisebegrepet samtidens mest utbredte retoriske verktøy for å integrere og synkronisere forskjellige tidserfaringer?

I Kosellecks diskusjon av krisebegrepet, både i *Geschichtliche Grundbegriffe* og tidligere i doktoravhandlingen *Kritik und Krise*, fra 1959, viser han hvordan begrepet fra 1750 får en historiefilosofisk dimensjon.⁵² Krise blir betegnelse på historien selv, et forsøk på å gripe historiens egne rytmer og bevegelsesmønstre. I sin beskrivelse av de forskjellige tidsstrukturene som ligger nedfelt i det moderne krisebegrepet, ender Koselleck opp med tre alternativer: For det første kan «krise» betegne en varig og mer eller mindre permanent tilstand, oppsummert i Friedrich Schillers berømte diktum: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*, «verdenshistorien er verdensdomstolen». Dom og rettferdighet finnes ikke bare

⁵¹ Thomas Hylland Eriksen, *Globalization: The Key Concepts*, 2nd edition, London, Bloomsbury 2014, ss. 187-189.

⁵² Koselleck, art. «Krise», *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 3, 1982, ss. 617-650; *Kritik und Krise. Eine Studie Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.

i det enkelte menneskets liv, men i verdenshistorien som helhet. For det andre kan «krise» være det Koselleck omtaler som «et iterativt periodebegrep».⁵³ Kanskje kunne vi også kalle det en gjentakelsesstruktur. I denne betydning beskriver krisebegrepet det som skjer når en opphopning av konflikter og motsetninger fører til at systemet bryter sammen. En epoke slutter og en annen begynner. Mellom dem ligger et brudd, «en terskel».⁵⁴ Dette er et forløp som kan gjenta seg. Et eksempel på kriser som gjentar seg, er politiske revolusjoner – til tross for at enhver som deltar i en revolusjon, vil hevde at dette er den siste og endelige. For det tredje kan «krise» markere et definitivt endepunkt og brudd, eller som Koselleck kaller det, *Letztentscheidung*. Selve verdenshistorien, kombinasjonen av alle historiske begivenheter og handlinger leder fram mot sitt eget endepunkt, til krisen som historiens slutt – ikke slik Francis Fukuyama tenker seg det, som den definitive realisering av den liberale historiefilosofiens muligheter, men som brudd og oppgjør med alt det foregående. Dette krisebegrepet avviser enhver form for kontinuitet og fremstår i stedet som det som Koselleck kaller et «rent fremtidsbegrep», etter som den fremtid som manes fram, ikke lenger har noen som helst med fortiden og nåtiden å gjøre.⁵⁵

Et begrep som kombinerer alle tre kriseerfaringer er det stadig mer omsegripende *the Anthropocene*, som betegner en ny geologisk epoke frambrakt av menneskelig virksomhet, nærmere bestemt vårt forbruk av fossile brennstoff. Epokebetegnelsen utgjør samtidig et virkningsfullt synkroniseringsverktøy, idet den kombinerer «naturlig», det vil si naturvitenskapelig, nærmere bestemt geologisk og meteorologisk, tid, med historisk tid, som er tatt i bruk og erfart av mennesker.⁵⁶ I en viss forstand bidrar altså *the Anthropocene* til å oppheve det tidligere omtalte skillet mellom geologisk og historisk tid som fikk feste på slutten av 1700-tallet – som en konsekvens at prosessene geologien og historievitenskapen setter seg fore å beskrive, ikke lenger lar seg skille klart fra hverandre: Menneskelig handlinger, som utspiller seg i historisk tid, har effekter på jordas eksistens i geologisk tid. Betegnelsen angir på samme tid en gjentakelsesstruktur, knyttet til menneskehetens stadige utslipp av karbondioksid i atmosfæren, og en *Letztentscheidung*, som innebærer at verden slik vi kjenner den, opphører å eksistere – eller sagt på en annen måte, på den ene siden, en

⁵³ Koselleck, «Einige Fragen an die Begriffsgeschichte von 'Krise'», *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006, ss. 203- 217, s. 210.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Jan Zalasiewicz, Mark Williams, Alan Haywood and Michael Ellis, "The Anthropocene: a new epoch of geological time?", in *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 369/2011, 835-841.

ny tidsutstrekning eller varighet som fratar krisebegrepet sin påtrengende umiddelbarhet, på den andre siden, en intensivering av den samme umiddelbarheten, i form av et katastrofe- eller undergangsscenario. Tar vi imidlertid teorien om tidslagene på alvor, kan vi alltid spørre hvorvidt en krise bare utspiller seg innenfor ett eller et fåtall tidslag, omfatter ett eller fåtall tidsregimer, mens andre tidslag eller tidsregimer består ufortrødent videre. Krisen som *Letztentscheidung*, derimot, synes å være kjennetegnet av at den – nærmest som et jordskjelv – bryter gjennom alle tidslagene, omkaster alle gjeldende tidsregimer.

Under alle omstendigheter er det lett å tenke seg at kriseretorikken først og fremst er uttrykk for menneskers hang til å overvurdere sin egen viktighet. Da er det interessant å merke seg at nettopp Koselleck, som i *Kritik und Krise* viser hvordan krisebegrepet står i fare for å undergrave politikken, den politiske stridens og kompromissets legitimitet, nekter å avvise krisebegrepet som en «perspektivisk misforståelse»: «Nettopp når det som står på spill, er selve overlevelsen», skriver han, «kan det hende at mange avgjørelser viser seg å være endelige [*daß sich viele Entscheidungen als Letztentscheidungen herausstellen*].»⁵⁷ Da er det viktig at vi i vårt arsenal av tidsbegreper også har krisebegrepet, da blir, som Koselleck formulerer det, «'krisis' i ordets greske betydning, tvangen til å ta avgjørelser og handle i tidsnød, et uunnværlig begrep, også under det moderne samfunnets komplekse betingelser».⁵⁸

Avslutning: Tidslag og synkronisering

I Kafka-parabelen som innledet dette essayet, var vi vitne til hvordan tiden splittes opp, hvordan fortellerens individuelle tidsrytme, regulert av armbåndsuret, kommer i utakt med tårnuret, selve symbolet på modernitetens synkroniseringsbestrebelse. Usamtidigheten utspiller seg imidlertid ikke bare mellom individuell og kollektiv tid, men også mellom forskjellige kollektive tider, politikken, vitenskapens, naturens etc. I det moderne tidsregimet bidro fremtids- og fremskrittsoverretningen til en synkronisering av forskjellige hastigheter, varigheter og tidshorisonter. I de siste to tiårene har denne synkroniseringsmekanismen gradvis mistet taket, mistet evnen til å synkronisere disse

⁵⁷ Koselleck, «Einige Fragen an die Begriffsgeschichte von 'Krise'» (2006), s. 213. Original: «Gerade wenn es darauf, ankommt, auch nur das Überleben zu sichern, könnte es sein, dass sich viele Entscheidungen als Letztentscheidungen herausstellen.»

⁵⁸ Ibid. Original: «'Krisis' im griechischen Sinne des Zwanges zum Urteilen und zum Handeln unter dem Vorgebot der Zeitnot bleibt ein Begriff, der auch unter den komplexen Bedingungen der modernen Gesellschaft unverzichtbar ist.»

forskjellige tidene, i analogi med Kafkas tårnur. Det som kommer til syne, er et mangfold av konkurrerende tider og tidsregimer, som snart er synkrone, snart i utakt og konflikt med hverandre. Parallelt kan vi få øye på forskjellige måter å beskrive og ordne disse forskjellige tidene på, blant dem tanken om tidslag, en slags historiens stratigrafi eller stratigrafisk historie: Det som er eldst, mest varig og med den mest langsomme endringstakten befinner seg nederst, mens det som er nyest, mest forgjengelig og med den raskeste endringstakten befinner seg øverst. Men denne lagdelingen kan være misvisende, illustrert med all mulig tydelighet av begrepet *the Anthropocene*, som i noen grad synes å snu opp-ned på rekkefølgen av tidslagene, idet det eldste og mest varige samtidig er det som produserer stadig nye politiske begivenheter og endringer. Tanken om tidslag må dermed vike for en forestilling om tid som et mangfold av konkurrerende tidsregimer og et tilhørende mangfold synkroniseringsforsøk, enten innenfor eller mellom disse tidsregimene. Ut av dette oppstår også et alternativt historiebegrep, eller snarere et alternativt historisitetsbegrep, som ikke bare utfolder seg diakront, som en relasjon mellom fortid, nåtid og fremtid, men synkront, som en pågående utveksling og formidling mellom forskjellige tidsregimer, forskjellige hastigheter, varigheter og rytmer. Som vi så i den norske Klimameldingen, vil synkroniseringsforsøkene alltid være kontekstuelle og situasjonsbetingede, enten de prøver å skape en felles, stabil rytme for politiske prosesser og avgjørelser, eller de hengir seg til krisebesvergelses. I begge tilfeller oppstår en ny, mer kompleks form for historisitet, som ikke lenger er ensidig rettet mot en mer eller mindre utopisk fremtid, men i stedet arbeider med å finne overenstemmelser på tvers av et bredt felt av kulturelle, disiplinære og naturbestemte tidsformer.